

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

תמיכה כלכלית ולא כלכלית בהורים קשישים

הכנסת, מרכז המחקר והמידע
קריית בן-גוריון, ירושלים 91950
טל': 02 - 640 8240
פקס: 02 - 649 6103
www.knesset.gov.il/mmm

כתיבה: אהוד בקר

עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

אישור: יובל וורגן, ראש צוות

ז' באדר תשע"ה

26 בפברואר 2015

תוכן עניינים

1	תמצית
2	1. רקע
3	1.1. מידע על התומכים
5	2. נתונים
7	2.1. שיעורי התמיכה לפי גיל
9	2.2. שיעורי התמיכה לפי מגדר
10	2.3. שיעורי התמיכה לפי קבוצת אוכלוסייה
11	2.4. שיעורי התמיכה לפי פיזור גיאוגרפי
12	2.5. שיעורי התמיכה לפי ותק בארץ: עולים/ ילידי הארץ
13	2.6. שיעורי התמיכה לפי דת
14	2.7. שיעורי התמיכה לפי הכנסה
15	2.8. סיכום ניתוח הנתונים
16	3. כלי מדיניות הסיוע לתומכים לא פורמליים בהוריהם
16	3.1. סיוע ממשלתי לתומכים בהוריהם בישראל
18	3.2. דוגמאות לכלי מדיניות סיוע לתומכים לא פורמליים בחו"ל
21	4. מקורות

תמצית

מסמך זה נכתב לבקשת חה"כ לאון ליטניצקי ועניינו התמיכה בהורים קשישים על-ידי ילדיהם (תמיכה לא פורמלית, להבדיל מתמיכה פורמלית שהמדינה נותנת), בדגש על תמיכה כלכלית. במסמך מוצגים נתונים על היקף מקבלי התמיכה בקרב ההורים בקבוצות שונות בחברה הישראלית, בחלוקה לפי סוג התמיכה. נוסף על כך מוצגות במסמך המדיניות הממשלתית בכל הקשור לסיוע לתומכים בהוריהם ודרכים נוספות שבהן התומכים בהוריהם במדינות אחרות מקבלים סיוע ממדינתם.

במסמך עולים בין היתר הממצאים שלהלן:

- במחקר בתחום מבדילים בין שלושה סוגים של תמיכה מידי תומכים לא פורמליים: תמיכה כלכלית-כספית, סיוע בביצוע פעולות יומיומיות (כגון אכילה, התלבשות ועשיית צרכים) וסיוע במטלות מזדמנות (כגון תיקונים, סידורים מחוץ לבית ובישול).
- מניתוח נתונים שנאספו על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשנת 2009 עולה כי השיעור הגבוה ביותר של תמיכה בהורים קשישים) הוא בסיוע מזדמן, ואחריו בסיוע כלכלי. השיעור הנמוך ביותר הוא בסיוע בתפקוד היומיומי. הבדלים בשיעור התמיכה בין קבוצות שונות באוכלוסייה משפיעים בדרך כלל על שלושת סוגי התמיכה במקביל, ולא על תמיכה מסוג אחד בלבד, גם אם בשיעור שונה בכל סוג תמיכה.
- מהנתונים עולה עוד כי הסבירות שהורה יקבל סיוע גדלה ככל שהוא מבוגר יותר או שהכנסתו נמוכה יותר. הסיוע להורים (ובפרט סיוע כלכלי) באוכלוסייה הערבית הוא בשיעור גבוה יותר מאשר באוכלוסייה היהודית. סיוע בשיעור גבוה (במיוחד סיוע כלכלי) נמצא גם בקרב העולים משנת 1990 ואילך בהשוואה לילידי הארץ.
- בסקירת המדיניות הממשלתית בכל הקשור לסיוע לתומכים לא פורמליים בישראל נמצאו כלים שונים המשמשים לסיוע כזה, ובהם מוקד טלפוני של המשרד לאזרחים ותיקים, קבוצות תמיכה למתן סיוע נפשי (כיוזמה מקומית של שירותי הרווחה) וסיוע כלכלי בערוצים שונים; עובדים התומכים בהוריהם זכאים בין היתר להיעדר מעבודתם בשל מחלת הורה או בן-זוג על חשבון ימי מחלה, לפיצויי פיטורין מהמעביד בגין התפטרות בשל מצב בריאותי לקוי של בן-זוג או הורה ולקבלת השלמת הכנסה ללא צורך במבחן תעסוקה (הכול בהתאם למגבלות שאף הן קבועות בחוק).
- על השירותים והזכויות שהמדינה נותנת לתומכים לא פורמליים נמתחת ביקורת מצד חוקרי מדיניות, בטענה שהם ממוקדים בסיוע לתומכים בהיבט התעסוקתי על חשבון סיוע בהיבטים אחרים של חייהם (כגון תמיכה נפשית), ושבהטבות המוצעות לתומכים אין מענה מספק לקשיים המתעוררים בתהליך התמיכה הלא-פורמלית.
- בסקירת שירותים ופתרונות שנהוגים במדינות אחרות נמצאו אפשרויות של סיוע ממשלתי לתומכים בהתמקדות בתעסוקה ובתמיכה כלכלית, פיזית ונפשית בתומכים.

1. רקע

בסוף שנת 2012 הייתה אוכלוסיית הקשישים בישראל 832,900 איש, כ-10.4% מכלל האוכלוסייה.¹ צפוי כי שיעור הקשישים באוכלוסיית ישראל יגדל בשנים הבאות: לפי תחזית הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, עד שנת 2035 יגדל בהדרגה שיעור הקשישים באוכלוסייה עד 13.1%–16.3%. קשישים מקבלים תמיכה מהמדינה, המיועדת לסייע להם בהתמודדות עם הקשיים הבריאותיים והתעסוקתיים הנלווים להזדקנות.² הסבירות ללקות בבעיות בריאות גדלה עם הגיל, והיכולת להתמודד עמן פוחתת. בעיות הבריאות עלולות להביא לירידה בתפקוד העצמאי של הקשיש וביכולתו לעבוד ולהשתכר למחייתו. קשיים אלה מטילים על הקשישים עול כספי גדל, בזמן שהכנסתם (ובפרט השתכרותם מעבודה הולכת וקטנה. לפי נתונים שפורסמו בשנתון הקשישים בישראל לשנת 2013, בשנת 2011 הייתה ההכנסה ברוטו הממוצעת במשק בית של זוג קשישים 10,149 ש"ח, כ-69% מהנתון המקביל בכלל האוכלוסייה, וקצבאות ותמיכות שונות (במיוחד קצבת זיקנה ושארירים) היו כ-37% מהכנסות אלה.³ נוסף על כך, בשנת 2012 היו זכאים 23% ממקבלי קצבת זיקנה ושארירים (כ-191,000 איש) להשלמת הכנסה נוסף על קצבה זו, שנועדה להבטיח הכנסה מזערית לקיום, לעומת כ-6% מכלל האוכלוסייה (כ-446.5 אלף איש).⁴ אפשר לראות בנתונים אלו עדות לקושי הכספי שקשישים בישראל עלולים להימצא בו, ולמקום המרכזי של התמיכה הכספית בחייהם.

פרט לתמיכה מהמדינה, המוגדרת במחקר תמיכה פורמלית, יש קשישים בעלי משפחות המקבלים תמיכה לא פורמלית (כלומר לא ממקור רשמי) מילדיהם או מבני משפחה אחרים.⁵ תמיכה זו אינה בהכרח כלכלית בלבד, ומקובל לחלק אותה לשלושה סוגים עיקריים:

- **סיוע כלכלי:** הכולל תשלום על שירותים ומתן כספים;
- **סיוע בפעולות יומיומיות:** רחצה, אכילה, הליכה לשירותים ועוד;
- **עזרה מזדמנת:** ניקיון, בישול, תיקונים, קניות, תיווך בינם ובין נותני שירותים.⁶

המחקר האקדמי בתחום הגרונטולוגיה (מדע הזיקנה) עוסק בנושא התמיכה הלא-פורמלית ומגדיר מאפיינים כלליים של התומכים: כשני-שלישים מהם הם נשים – בנות הזוג או הבנות של הקשישים; נשים מסייעות יותר בפעולות יומיומיות וגברים מסייעים יותר במטלות מזדמנות; ככלל, הגיל הממוצע של התומכים הוא בין 40-ל-

¹ "מאירס ג'וינט מכון ברוקדייל", המרכז לחקר הזיקנה, קשישים בישראל – שנתון סטטיסטי 2013, עמ' 2, עמ' 82–84.

² תמיכה זו ניתנת באופנים שונים, כגון פטור מתשלומים, הנחות, קצבאות, שירותי רווחה וייעוץ. ראו פירוט הזכויות והשירותים הניתנים לקשישים בישראל: שגית אזארי-ויזל וחיה שטייר, "תקציבי הרווחה לאוכלוסייה המבוגרת בישראל", דוח מצב המדינה: חברה כלכלה ומדיניות 2014, מרכז טאוב.

³ "מאירס ג'וינט מכון ברוקדייל", המרכז לחקר הזיקנה, קשישים בישראל – שנתון סטטיסטי 2013, לוח 3.14, 3.15.

⁴ שם, לוח 3.18; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ישראל במספרים 2012, דצמבר 2012.

⁵ יש הורים הבוחרים לא לקבל סיוע מילדיהם או להגביל את ההסתמכות עליהם. במחקר נמצא כי בארה"ב יש הורים הנוהגים כך כדי למזער את הפגיעה בעצמאות ילדיהם, המטפלים גם בילדיהם, וההסתמכות הופכת מקובלת ככל שגיל ההורים עולה, אם בשל גידול בצורך או בשל הגידול בעצמאות הילדים הבוגרים. ראו: James N. Laditka, Sarah B. Laditka, "Adult Children Helping Older Parents: Variations in Likelihood and Hours by Gender, Race, and Family Role", Research on Aging 23 (4) July 2001, p. 432.

⁶ מכון ברוקדייל, בחינת סוגיות בטיפולם של בני משפחה בזקנים: מאפייני הטיפול, עומס ותוכניות לסיוע ולתמיכה, ינואר 2011, עמ' 19–23. חלוקה זו משמשת את הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בסקירת נושא זה בסקר החברתי של שנת 2009.

60, אך נתון זה משתנה בין מדינות שונות ובהתאם למצב הבריאותי של ההורים.⁷ חלק מהתומכים בהוריהם מעידים כי הם חווים השלכות שליליות הנובעות מהתמיכה, ממתח ודיכאון עד פגיעה בתעסוקה וברוחה הכלכלית – שינויים בקריירה, הגבלת שעות עבודה, צמצום הוצאות משק הבית ועוד.⁸ מדינות שונות מסייעות לתומכים בדרכים מגוונות להתמודד עם הקשיים האלה, וכך נעשה גם בישראל. מידע על האופן שבו ישראל ומדינות אחרות מסייעות לתומכים יש בפרקים הבאים.

1.1. מידע על התומכים

רוב המידע שנאסף על-ידי המדינה בתחום הנדון הוא על התמיכה הפורמלית בקשישים. נתונים על תמיכה לא פורמלית בקשישים בישראל נאספים במיוחד במחקרים אקדמיים מקומיים ובין-לאומיים. מידע על העברות כספיות בין-דוריות מתפרסם על-ידי מרכז הידע לחקר הזדקנות האוכלוסייה בישראל, בהתבסס על סקר SHARE הבין-לאומי, ואינו נסקר כאן היות שאין בו הבחנה בין העברות מהורים לילדיהם ובין העברות מילדים להוריהם.⁹ המרכז לחקר ולימוד הזיקנה באוניברסיטת חיפה פרסם נתונים מפרויקט OASIS הבין-לאומי, שהסתיים בשנת 2003 והתמקד בפרסומיו בהורים מבוגרים מגיל 75 ואילך ובילדיהם.¹⁰ מידע נוסף על תמיכה בהורים מתמקד בתת-קבוצות של הורים, כגון מקבלי קצבת סיעוד או סובלים ממחלות שונות ומדמנציה.¹¹

מסמך זה מבוסס על נתונים שפרסמה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה במסגרת הסקר החברתי של שנת 2009, שנושא זה נסקר בו לעומק כחלק ממחקר רחב יותר בנושא משפחתיות. המסמך מתמקד בנתונים משנה זו, היות שלא מדובר בנושא שנסקר באופן קבוע על-ידי הלשכה. בנתונים שפורסמו בסקר של שנת 2009 נכללים שיעור ההורים המקבלים סיוע ושיעור ילדיהם(?) התומכים בהוריהם הקשישים תמיכה מסוגים שונים.¹² אף שבנתונים שפרסמה הלשכה נסקרים הורים מגיל 40, גיל ההורים שבו מסמך זה מתמקד הוא 65 ומעלה, מן הסיבות האלה: עיקר המחקר על תמיכת אנשים בהוריהם מתמקד בגילים המבוגרים יותר; עם עליית הגיל גובר הצורך בסיוע מסוגים שונים (מסיוע פיזי במטלות יומיומיות או מזדמנות עד סיוע כלכלי), במיוחד בקרב מי שעברו את גיל 80;¹³ בבדיקת שיעור ההורים המקבלים סיוע מילדיהם נמצא גידול ניכר בגיל 65 בהשוואה לגילים מוקדמים

⁷ מכון ברוקדייל, בחינת סוגיות בטיפולם של בני משפחה בזקנים: מאפייני הטיפול, עומס ותוכניות לסיוע ולתמיכה, ינואר 2011, עמ' 18-17; James N. Laditka, Sarah B. Laditka, "Adult Children Helping Older Parents: Variations in Likelihood and Hours by Gender, Race, and Family Role", **Research on Aging** 23 (4) July 2001, p. 432., 442.

⁸ איילת ברג-ורמן, מיכל לרון, טל ספלטור, שירלי רוניצקי וגני ברודסקי, "גורמים המשפיעים על השתתפותם של בני משפחה מטפלים בקבוצות תמיכה", ביטחון סוציאלי 95, נובמבר 2014, עמ' 77, 78.

⁹ ראו למשל: Howard Litwin, "Social Networks and Self-Rated Health: A Cross-Cultural Examination Among Older Israelis", **Journal of Aging and Health** 18(3), June 2006.

¹⁰ ראו למשל: Ariela Lowenstein and Svein Olav Daatland, "Filial Norms and Family Support in a Comparative Cross-National Context: Evidence from the OASIS Study", **Aging & Society** 26(2) 2006.

¹¹ סקירת מחקרים על אוכלוסיות מחקר שונות ראו: מכון ברוקדייל, בחינת סוגיות בטיפולם של בני משפחה בזקנים: מאפייני הטיפול, עומס ותוכניות לסיוע ולתמיכה, ינואר 2011, עמ' 13.

¹² הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הסקר החברתי 2009, לוחות 37 ו-38.

¹³ מכון ברוקדייל, בחינת סוגיות בטיפולם של בני משפחה בזקנים: מאפייני הטיפול, עומס ותוכניות לסיוע ולתמיכה, ינואר 2011, עמ' 1.

יותר, כפי שיוצג להלן;¹⁴ נוסף על כך, לגיל 65 חשיבות מיוחדת בישראל, שבה הוא נחשב עד שנת 2004 לגיל הפרישה; במשך שנים גיל זה הגדיר בישראל אזרח ותיק הזכאי לקצבת זיקנה ולהטבות נוספות, כולל זכאות לקצבת זיקנה מהמוסד לביטוח לאומי.¹⁵ גיל 65 הוא עדיין גיל הפרישה בכמה ממדינות ה-OECD, וקבוצת הגיל 65 ומעלה היא הקבוצה המקובלת במחקרים להגדרת האוכלוסייה המבוגרת.¹⁶

במידע שפרסמה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לא נכלל הסכום הכספי המועבר במסגרת הסיוע להורים קשישים, במסגרת תמיכה כלכלית ולכן לא ייבחן היבט זה בניתוח שבמסמך זה.

¹⁴ בגיל 75 אפשר לראות קפיצה משמעותית נוספת, אך התמקדות בקבוצת האוכלוסייה המצומצמת יחסית של בני 75 ומעלה הייתה מקשה להגיע למהימנות בנתונים המוצגים ולהסיק מסקנות מהם.

¹⁵ המוסד לביטוח לאומי מגדיר גברים ונשים מעל גיל הפרישה כזכאים לקצבת זיקנה, כפוף לתנאי של מבחן הכנסות, ואילו זכאות לקצבה ללא תנאים ניתנת לגברים מגיל 70 ולנשים בקבוצת הגיל 65–70, בהתאם לתאריך לידתן. פרטים נוספים ראו: המוסד לביטוח לאומי, הגעת לגיל המזכה בקצבת זיקנה - הגיל השני: גיל הזכאות לקצבת זיקנה, http://www.btl.gov.il/benefits/old_age/Conditions_of_eligibility/gilMezake/Pages/gilZakaut.aspx, תאריך כניסה: 7 בדצמבר 2014.

¹⁶ "מאירס גיוינט מכון ברוקדייל", המרכז לחקר הזיקנה, קשישים בישראל – שנתון סטטיסטי 2013, עמ' v (הקדמה).

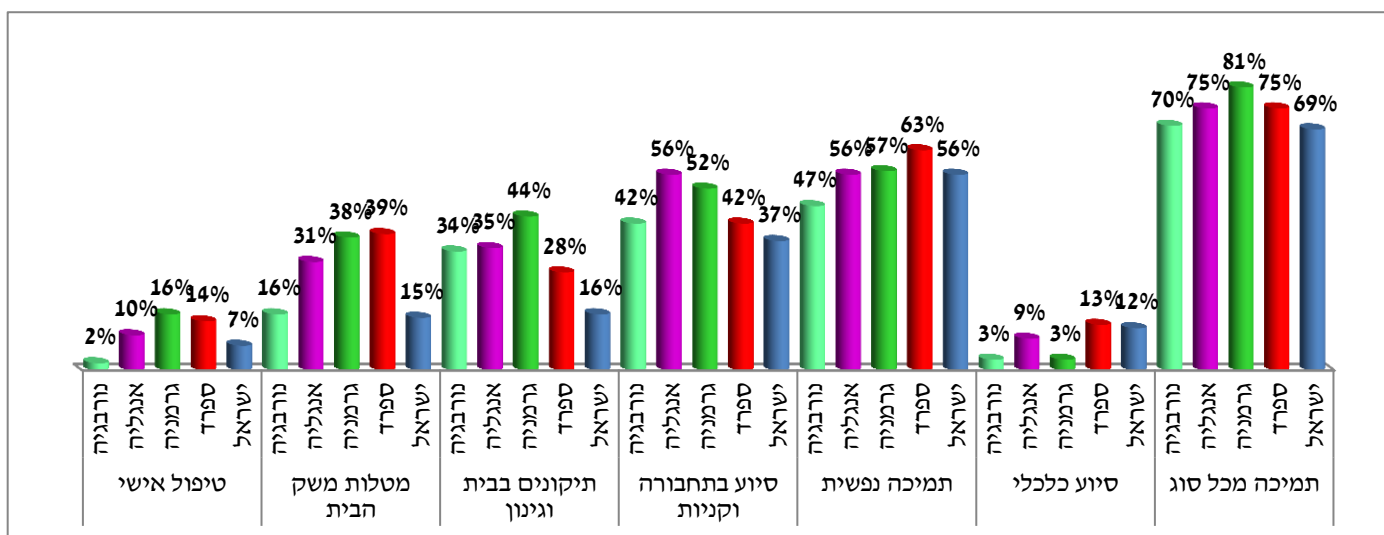

2. נתונים

לפני הצגת נתונים על ישראל באופן ממוקד, המבוססים על נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, יוצג להלן מידע מאחד הפרויקטים הבין-לאומיים כדוגמה לכך שתמיכה לא פורמלית בהורים קשישים קיימת גם במדינות אחרות. יש להדגיש כי בניגוד לנתונים שיוצגו בהמשך, נתונים אלה הם על הורים מגיל 75 ומעלה שהם בריאים באופן יחסי, גרים באופן עצמאי והסכימו להתראיין לצורך המחקר, דהיינו אוכלוסייה מצומצמת יחסית לזו שנסקרת בישראל על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. כמו כן, הנתונים שיוצגו להלן אומנם מאפשרים להציג תמונה מעט רחבה יותר, הממחישה את היות הנושא רלוונטי למדינות שונות, אך אינם משקפים תמונת מצב עדכנית: מדובר בנתונים מהשנים 2000–2002, ולפיכך יש להיזהר בהסקת מסקנות מהם.

בתרשים 1 מושווים שיעורי קבלת סיוע מסוגים שונים בקרב הורים בכמה מדינות, בהסתמך על פרויקט OASIS הבין-לאומי.

תרשים 1: שיעור ההורים¹⁷ שקיבלו סיוע מילדיהם, בפילוח לפי סוג הסיוע, 2000–2002¹⁸

בתרשים שלעיל אפשר לראות שבתקופה האמורה תמיכה בהורים קשישים לא הייתה תופעה ייחודית לישראל, אלא התקיימה בכמה וכמה מדינות. יתרה מכך, מהנתונים עולה כי שיעור המקבלים תמיכה מכל סוג בישראל היה נמוך מהנתון המקביל ביתר המדינות המוצגות בתרשים, וכך גם נקודתית בסיוע במטלות משק

¹⁷ האחוזים המוצגים הם ממדגם הורים בני 75 ומעלה שיש להם ילדים בארץ וגרים באופן עצמאי, בנפרד מילדיהם, בערים של יותר מ-100,000 תושבים. פירוט נוסף על מגבלות המדגם: Ariela Lowenstein and Svein Olav Daatland, "Filial Norms and Family Support in a Comparative Cross-National Context: Evidence from the OASIS Study", *Aging & Society* 26(2) 2006, 203-223, p. 218.

¹⁸ Ibid, p. 214.

הבית, בתיקונים בבית ובגינות. עם זאת הנתונים מראים כי שיעור מתן סיוע כלכלי בישראל היה יחסית גבוה (לפי מחקר זה השיעור בישראל [12%] שני רק לשיעור של 13% שבספרד), במיוחד בהשוואה לנתון המקביל בגרמניה ובנורבגיה (3% בכל אחת).

המידע שלהלן מתמקד בישראל, וכפי שצוין ברקע, הוא מסתמך על הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה משנת 2009, שנסקרו בו באופן מקיף מתן וקבלת סיוע בין הורים וילדיהם. יש להדגיש כי בנתוני הלשכה נסקרים קשישים שהם הורים לילדים שגרים בארץ, אך לא אתם. מיקוד זה מוציא מהסקירה מקרים של דיור משותף של הורים עם ילדיהם ושל הורים המקבלים תמיכה מילדיהם שגרים בחו"ל. נוסף על כך, הלשכה אינה מפרסמת נתונים בפילוחים שונים שבהם טעות דגימה של יותר מ-40%, ומסמנת באופן מובחן נתונים שבהם טעות הדגימה היחסית היא גדולה, בין 25% ל-40%.¹⁹ הנתונים שלהלן יוצגו באופן זהה ללשכה המרכזית לסטטיסטיקה, כדי להציג תמונה רחבה ככל האפשר.

¹⁹ טעות דגימה גבוהה (או גדולה או בשיעור גבוה) מצביעה על נתון שלא דווקא מייצג את האוכלוסייה הנדגמת באופן מהימן, ולפיכך מומלץ להימנע מקבלת החלטות על בסיס נתונים כאלה בלבד.

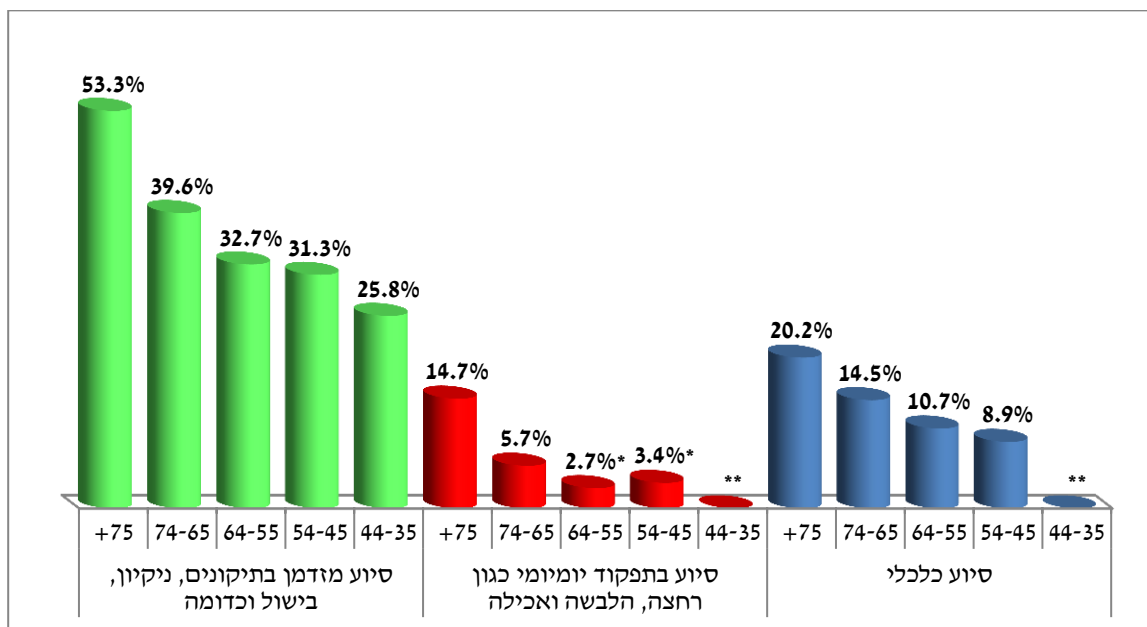

2.1. שיעורי התמיכה לפי גיל

2.1.1. שיעורי התמיכה לפי גיל ההורים הנתמכים

בתרשים 2 מוצג שיעור ההורים המקבלים סיוע מילדיהם, בפילוח לפי שכבת גיל ההורים ולפי טיב הסיוע.

תרשים 2: שיעור ההורים²⁰ המקבלים סיוע מילדיהם, בפילוח לפי שכבת גיל ההורים, 2009²¹

* - טעות דגימה יחסית של 25% עד 40%.

בתרשים שלעיל אפשר לראות עלייה בשיעור המקבלים סיוע ככל שהגיל עולה, בכל סוגי הסיוע, הן הכלכלי והן הלא-כלכלי. השינויים הבולטים הם במעבר מקבוצת הגיל 74-65 לקבוצה שמגיל 75 ומעלה, ועוד לפני כן אפשר לראות עלייה בשיעורי הסיוע המזדמן והסיוע הכלכלי.²²

2.1.2. שיעורי התמיכה לפי גיל התומכים

בתרשים 3 מוצג שיעור המסייעים להוריהם בחלוקה לפי טיב הסיוע ולפי שכבת הגיל של התומכים. כפי שיוצג להלן, בבחינת הנתונים האלה נמצאת מגמה שונה מזו שבאוכלוסיית ההורים.²³

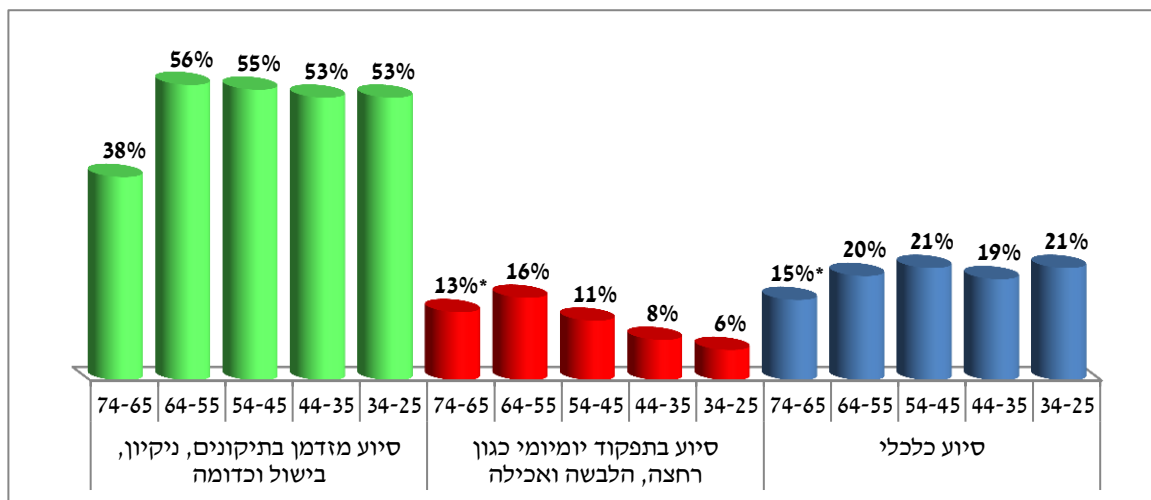
²⁰ האחוזים המוצגים הם מתוך אוכלוסיית ההורים שיש להם ילדים בארץ וילדיהם אינם גרים אתם.

²¹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נתונים ממחולל הלוחות של הסקר החברתי, <http://surveys.cbs.gov.il/Survey>, תאריך כניסה: 15 בינואר 2015. בנתונים על קבלת סיוע בגילים (אפשר לומר גילים: למדתי משהו חדש) צעירים יותר נמצאה טעות דגימה יחסית גבוהה (או: גדולה יחסית) והם אינם מוצגים בתרשים.

²² יצוין כי במדידת תחום הסיוע בתפקוד יומיומי להורים מתחת לגיל 65 יש טעות דגימה יחסית גבוהה (טעות דגימה גדולה יחסית או בשיעור גבוה יחסית?), של 25%-40%, בשל שיעור נמוך של סיוע כאמור בגילים אלה, ומכאן שהנתונים האמינים על שיעור ההורים הם מגיל 65 ומעלה.

תרשים 3: שיעור התומכים בהוריהם²⁴ בפילוח לפי שכבת גיל התומכים וטיב הסיוע, 2009²⁵

* - טעות דגימה יחסית של 25% עד 40%.

לפי תרשים 3 שיעור המסייעים להוריהם כלכלית כמעט לא השתנה עם התבגרות התומכים, פרט לירידה בשיעור הסיוע לאחר גיל 65.²⁶ בבחינת הנתונים על סיוע כלכלי ועל סיוע במטלות מזדמנות לא נמצאה שכבת גיל שבה היה לחץ הסיוע רב מהלחץ בשכבות גיל אחרות.

בהשוואה בין הנתונים על מקבלי הסיוע (בתרשים 2) ובין הנתונים על נותני הסיוע (בתרשים 3) נמצא כי יש עלייה בשיעור מקבלי הסיוע ככל שגילם עולה, ואילו בקרב נותני הסיוע נמצאה עלייה דומה רק בסיוע בתפקוד היומיומי. להבדיל מכך, לפי תרשים 3 שיעור הנותנים סיוע כלכלי וסיוע מזדמן לא השתנה עם העלייה בגיל, עד גיל הפרישה, ואחרי גיל זה נמצאה ירידה במתן סיוע. אין בידינו הסברים ברורים לכך, לנוכח העובדה שתרשים 2 מצביע על כך שככל שהגיל עלה שיעור גבוה יותר מההורים קיבלו תמיכה (לא פורמלית) כלכלית ולא כלכלית גם יחד.

הנתונים שלהלן מתמקדים בהורים מגיל 65 ומעלה, בשל השוני בתרשים 2 בין קבוצת הגיל עד 65 וקבוצת הגיל שאחרי גיל זה.

²³ לפני הצגת הנתונים יש להדגיש כי בנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה נסקרים אנשים מגיל 20 ומעלה שיש להם הורים בארץ והם אינם גרים אתם. מיקוד זה מוציא מהסקירה מקרים של דיור משותף, של הורים המקבלים תמיכה מילדיהם הגרים בחו"ל ושל מי שהם מתחת לגיל 20 ומסייעים להוריהם.

²⁴ האחוזים המוצגים הם מתוך האוכלוסייה של בני 25 ומעלה שהוריהם חיים בארץ ואינם גרים אתם.

²⁵ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נתונים ממחולל הלוחות של הסקר החברתי, <http://surveys.cbs.gov.il/Survey>, תאריך כניסה: 15 בינואר 2015.

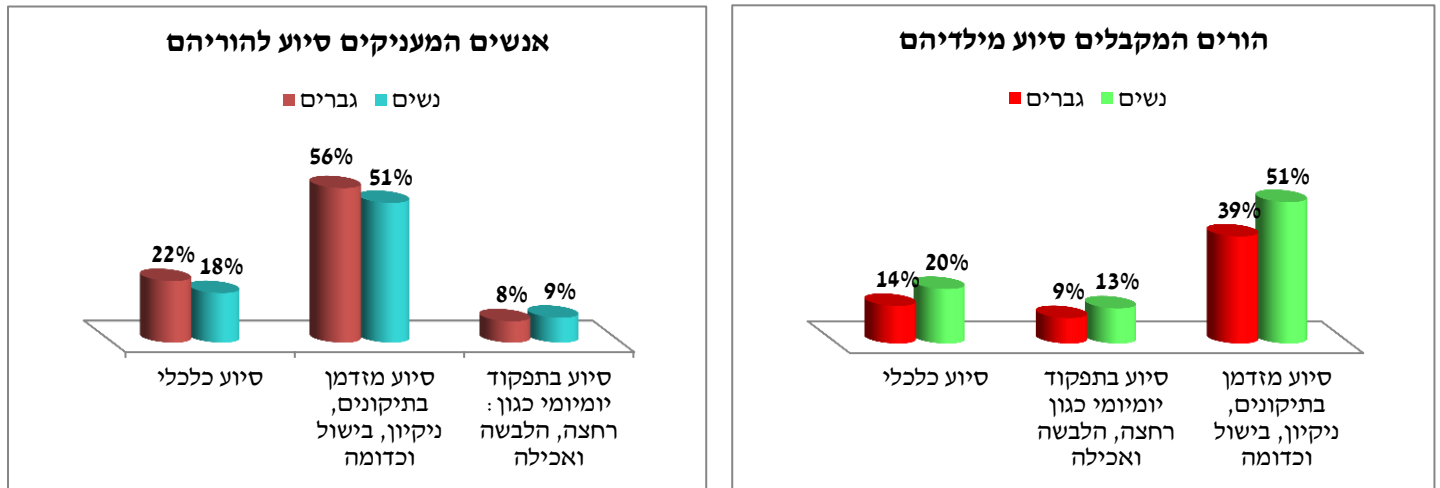
²⁶ בהקשר של גיל המסייעים יש לציין ששיעור הנותנים סיוע כלכלי או יומיומי שהם בני 65 או יותר הוא עם טעות דגימה יחסית גבוהה, של 25%-40%, הנובעת משיעור מועט של תומכים בגילים אלה, ומכאן שהנתונים עד גיל 65 אמינים יותר.

2.2. שיעורי התמיכה לפי מגדר

להלן השוואה לפי מין נותני הסיוע להוריהם ומין ההורים המקבלים סיוע מילדיהם, בחלוקה לפי טיב הסיוע.

תרשים 4: השוואה - שיעור ההורים²⁷ המקבלים סיוע מילדיהם לעומת שיעור הנותנים²⁸ סיוע להוריהם, בפילוח לפי מין ולפי טיב הסיוע, 2009²⁹

לפי תרשים 4, שיעור הנשים בקרב המקבלים סיוע היה גבוה משיעור הגברים, בכל סוגי הסיוע.

בהשוואה דומה בקרב התומכים בהוריהם נמצאה חלוקה בין המגדרים בשיעורי הענקת הסיוע כמפורט להלן: בקרב הנותנים סיוע כלכלי או מזדמן שיעור הגברים היה גבוה משיעור הנשים, ואילו בקרב הנותנים סיוע בתפקוד יומיומי שיעור הנשים היה גבוה יותר.

²⁷ האחוזים המוצגים הם מתוך אוכלוסיית ההורים מגיל 65 ומעלה שיש להם ילדים בארץ וילדיהם אינם גרים אתם.

²⁸ האחוזים המוצגים הם מתוך האוכלוסייה של בני 20 ומעלה שהוריהם חיים בארץ ואינם גרים אתם.

²⁹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הסקר החברתי 2009, לוח 36; נתונים ממחולל הלוחות של הסקר החברתי, <http://surveys.cbs.gov.il/Survey>, תאריך כניסה: 15 בינואר 2015.

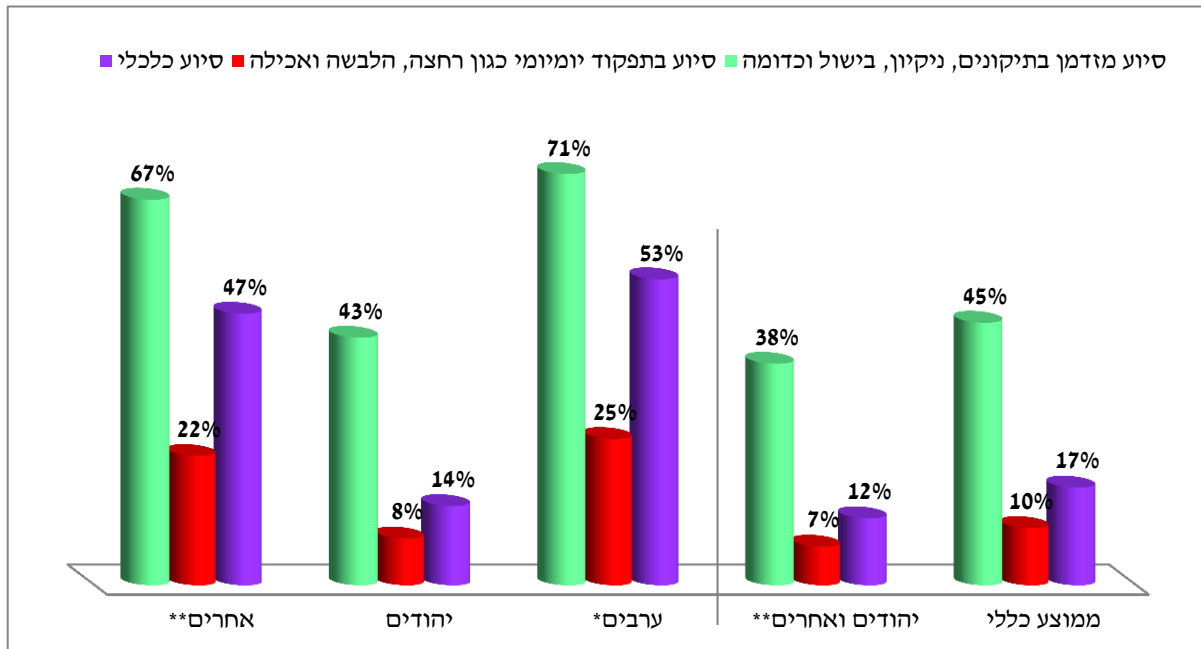

2.3. שיעורי התמיכה לפי קבוצת אוכלוסייה

להלן שיעור מקבלי הסיוע מילדיהם בחלוקה לפי טיב הסיוע, בפילוח לפי קבוצת האוכלוסייה של ההורים.

תרשים 5: שיעור ההורים³⁰ המקבלים סיוע מילדיהם בפילוח לפי קבוצת האוכלוסייה של ההורים וטיב

הסיוע, 2009³¹

* - כולל מוסלמים, דרוזים ונוצרים המתגוררים ביישובים לא יהודיים ונוצרים המתגוררים ביישובים מעורבים שארץ הלידה שלהם או של אביהם ערבית. משנת 2004 נכללים באוכלוסיית הסקר ערביי מזרח-ירושלים.
 ** - כולל נוצרים המתגוררים ביישובים יהודיים, נוצרים המתגוררים ביישובים מעורבים שארץ הלידה שלהם או של אביהם אינה ערבית, כאלה שהם ללא סיווג דת ובני דת אחרת על-פי הגדרתם.

לפי תרשים 5, שיעור הסיוע להורים בכלל, ובפרט סיוע כלכלי, באוכלוסייה הערבית היה גבוה בהשוואה לאוכלוסייה היהודית ולקבוצות אוכלוסייה אחרות. סיוע כלכלי באוכלוסייה הערבית ניתן ל-53% מכלל ההורים, כמעט פי-חמישה מהנתון המקביל ביתר האוכלוסייה; סיוע בתפקוד יומיומי ניתן בחברה הערבית ל-25% מכלל ההורים, כמעט פי-ארבעה מהנתון המקביל ביתר האוכלוסייה. בבחינת השיעורים המקבילים בקרב התומכים אפשר לראות התנהגות דומה: שיעור הסיוע באוכלוסייה הערבית גבוה בהשוואה ליתר קבוצות האוכלוסייה. פער זה בולט כשמדובר בסיוע כלכלי: 39% מקבוצת הגיל שמעל 20 מסייעים כלכלית להוריהם, כמעט כפול מהנתון המקביל בכלל האוכלוסייה.³² ייתכן שההבדל בין קבוצות האוכלוסייה נשען על הבדלים תרבותיים, שבהם מיוחסת חשיבות שונה לקשישים ולטיפול בהם בין החברה היהודית והחברה הערבית

³⁰ האחוזים המוצגים הם מאוכלוסיית ההורים מגיל 65 ומעלה שיש להם ילדים בארץ והילדים אינם גרים אתם.

³¹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נתונים ממחולל הלוחות של הסקר החברתי, <http://surveys.cbs.gov.il/Survey>, תאריך כניסה: 15 בינואר 2015.

³² שם, הסקר החברתי 2009, לוח 36.

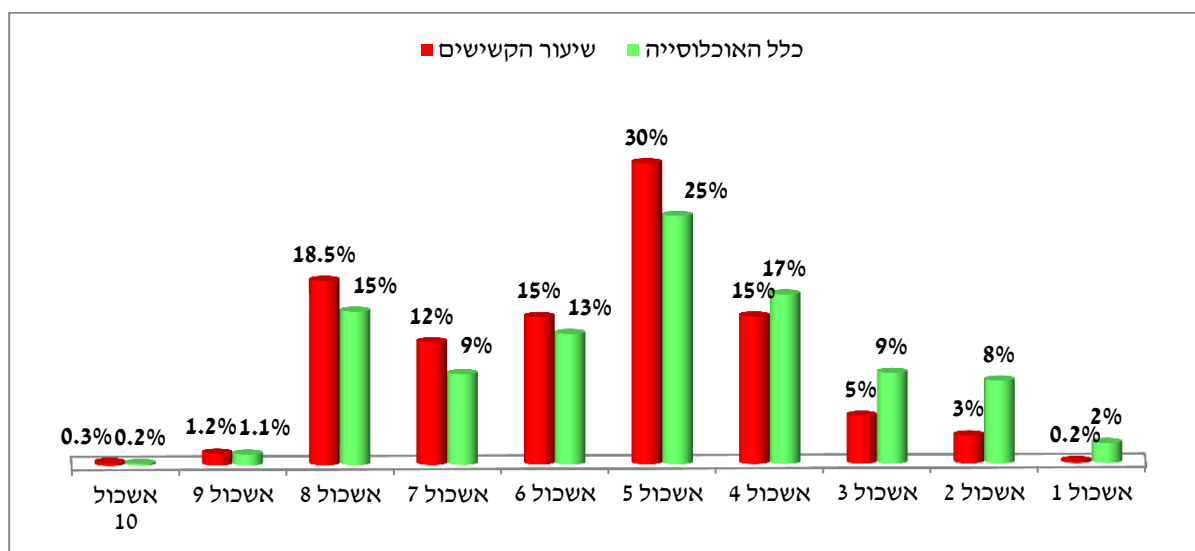

בישראל,³³ וכן על הבדלים בין שתי קבוצות האוכלוסייה בשיעור הקשישים המקבלים פנסיה. לפי מחקר של מרכז המחקר והמידע של הכנסת, שיעור המקבלים פנסיה באוכלוסייה הערבית נמוך בהשוואה לאוכלוסייה היהודית, וייתכן שעובדה זו היא הסיבה לכך שסיוע רב יותר ניתן לקשישים בחברה הערבית מבני משפחתם.³⁴

2.4. שיעורי התמיכה לפי פיזור גיאוגרפי

בנתונים שבסקר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה משנת 2009 יש חלוקה גיאוגרפית של שיעור קבלת סיוע לפי מחוזות ונפות. בהשוואה בין המחוזות בשיעורי הסיוע נמצא כי מרבית המחוזות היו דומים זה לזה מבחינת שיעור הסיוע, בהבדלים קלים:³⁵ הנתון הממוצע למחוז היה 17% מקבלים סיוע כלכלי, 10% מקבלים סיוע יומיומי ו-45% מקבלים סיוע מזדמן. השיעור הגבוה ביותר נמצא במחוז הצפון, שבו שיעור המקבלים סיוע כלכלי היה 26%, שיעור המקבלים סיוע היומיומי היה 18%, ושיעור המקבלים סיוע המזדמן היה 63%. עם זאת, אין בנתונים אלה חלוקה בין יישובים חזקים וחלשים מבחינה כלכלית. בהשלמה חלקית של חוסר זה עשוי לסייע מידע על פיזור הקשישים באוכלוסייה בחלוקה לפי האשכול החברתי-כלכלי של יישוב מגוריהם, שמוצג להלן:

תרשים 6: פיזור הקשישים באוכלוסייה לפי האשכול החברתי-כלכלי של יישוב מגוריהם, 2012³⁷

³³ Yoav S. Bergman, Ehud Bodner and Sara Cohen-Fridel, "Cross-Cultural Ageism: Ageism and Attitudes toward Aging among Jews and Arabs in Israel", *International Psychogeriatrics* 25(1), January 2013, 6–15, pp. 11-12.

³⁴ הרחבה ראו: ענת לוי, מאפיינים עיקריים של שירותי חיסכון פנסיוני בעקבות יישום צו ההרחבה לפנסיה חובה, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 11 בנובמבר 2014.

³⁵ הפילוח המוסבר הוא מאוכלוסיית ההורים מגיל 65 ומעלה שיש להם ילדים בארץ והילדים אינם גרים אתם. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נתונים ממחולל הלוחות של הסקר החברתי, <http://surveys.cbs.gov.il/Survey>, תאריך כניסה: 15 בינואר 2015.

³⁶ הנתונים הם על כלל הקשישים, לא רק הורים או מי שנתמכים על-ידי ילדיהם.

³⁷ החלוקה מבוססת על הדירוג החברתי-כלכלי שפרסמה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה באפיון יחידות גיאוגרפיות וסיווג לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה בשנת 2008. אשכול 1 מציין את הרמה הנמוכה ביותר ואשכול 10 את הגבוהה ביותר. ביישובים אלה נכללות עיריות, מועצות מקומיות ומועצות אזוריות.

³⁸ "מאירס גוינט מכון ברוקדייל", המרכז לחקר הזיקנה, קשישים בישראל – שנתון סטטיסטי 2013, לוח 3.26.

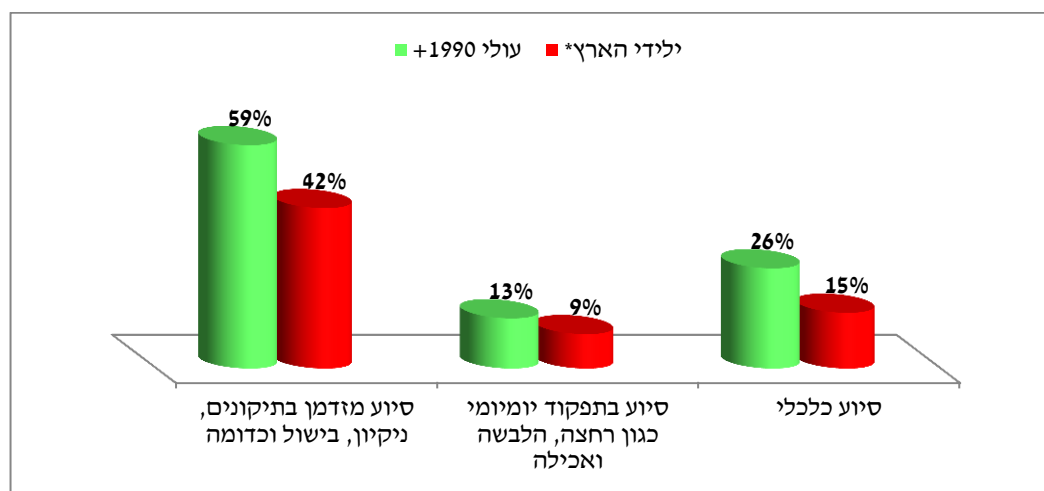

תרשים 6 מראה כי יחסית לפיזור כלל האוכלוסייה יש שיעור נמוך יחסית של קשישים ביישובים שבאשכולות 4-1. עם העלייה מאשכול לאשכול שיעור הקשישים עולה, עד ליישובי האשכול ה-5, שבהם שיעור הקשישים גבוה מזה של כלל האוכלוסייה. ביישובים שבאשכולות 5-8 שיעור הקשישים גבוה במיוחד, ובאשכולות 9 ו-10 שיעור הקשישים קרוב לפיזור כלל האוכלוסייה (בהפרש של 0.1%). מהנתונים שבתרשים עולה כי כ-8.2% מסך הקשישים מתגוררים ביישובים באשכולות 1-3, כ-90% מהקשישים מתגוררים ביישובים באשכולות 4-8, וכ-1.5% מתגוררים ביישובים באשכולות 9-10. עם זאת, השיעור הנמוך של קשישים ביישובים מאשכולות חברתיים-כלכליים נמוכים אינו מצביע בהכרח על שיעור עוני נמוך בקרב הקשישים; לפי נתוני המוסד לביטוח לאומי, בשנת 2013, ולאחר תשלומי העברה ומסים ישירים (הכוללים את תמיכת המדינה), שיעור המשפחות העניות במשפחות קשישים היה 22%, לעומת 18.6% בכלל האוכלוסייה.³⁹ מכאן שגם אם שיעור הקשישים ביישובים חלשים כלכלית היה נמוך יחסית, הסבירות שמשק בית שבראשו קשיש יהיה עני גבוהה יחסית לכלל האוכלוסייה.

2.5. שיעורי התמיכה לפי ותק בארץ: עולים/ ילידי הארץ

להלן נתונים על שיעור ההורים המקבלים סיוע מילדיהם, בחלוקה לפי טיב הסיוע הניתן ובפילוח לפי קבוצת האוכלוסייה של ההורים. קבוצת העולים מתייחסת ליהודים ואחרים בלבד שעלו לארץ משנת 1990 ואילך.

תרשים 7: שיעור ההורים⁴⁰ המקבלים סיוע מילדיהם, בקרב ילידי הארץ והעולים משנת 1990 ואילך ולפי טיב הסיוע,⁴¹ 2009

* - בקבוצה זו נכללים גם עולים מלפני שנת 1990.

לפי תרשים 7 שיעור מקבלי הסיוע בשנים האמורות בקרב העולים היה גבוה יותר בקרב העולים משנת 1990, קבוצה שנכללים בה בין היתר עולים ממדינות בריה"מ לשעבר ומאתיופיה. הדבר בולט במיוחד בסיוע הכלכלי,

³⁹ המוסד לביטוח לאומי, ממדי העוני והפער החברתיים 2013 – דוח שנתי, נובמבר 2014, לוח 8.

⁴⁰ האחוזים המוצגים הם מאוכלוסיית ההורים מגיל 65 ומעלה שיש להם ילדים בארץ והילדים אינם גרים אתם.

⁴¹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נתונים ממחולל הלוחות של הסקר החברתי, <http://surveys.cbs.gov.il/Survey>, תאריך כניסה: 15 בינואר 2015.

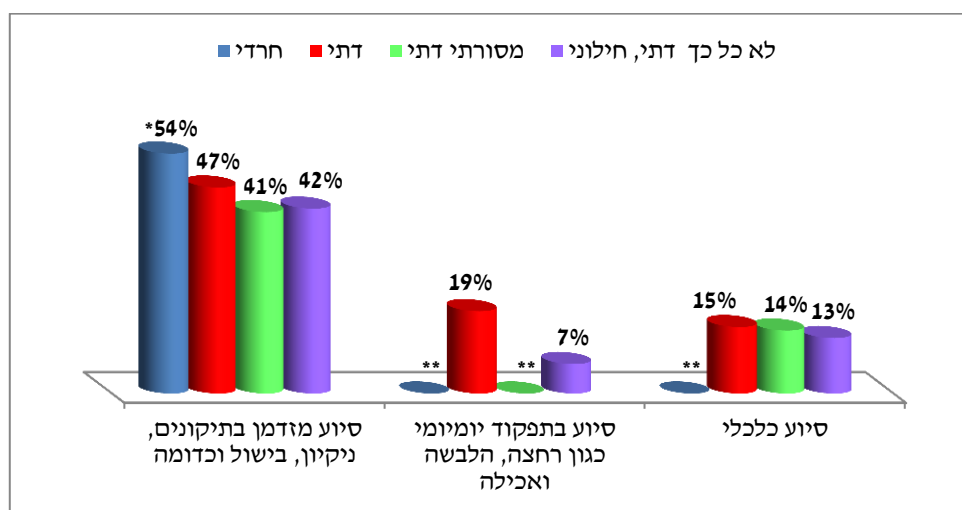

שניתן ל-26% מההורים, שיעור גבוה במידה ניכרת משיעור הסיוע הכלכלי בקרב ילידי הארץ. הפער קיים גם בקבלת סיוע מזדמן. בקרב הנותנים סיוע נמצאו הבדלים דומים, כלומר שיעור הסיוע הניתן על-ידי עולים גבוה משיעורו בקרב ילידי הארץ.⁴² ייתכן שההסבר לפער הוא עליית ההורים בגיל מבוגר, שהגבילה את עצמאותם והגדילה את התלות שלהם במשפחה בבואם לבקש עזרה,⁴³ וכן התקופה הקצרה של חיסכון לפנסיה אצל העולים המבוגרים, שמובילה לפנסיה נמוכה יחסית, אם בכלל משולמת פנסיה.⁴⁴

2.6. שיעורי התמיכה לפי דת

להלן נתונים על שיעור ההורים המקבלים סיוע מילדיהם, בפילוח לפי דת ולפי מידת האדיקות של ההורים, בחלוקה לפי טיב הסיוע.

תרשים 8: שיעור ההורים באוכלוסייה היהודית המקבלים סיוע מילדיהם, בפילוח לפי מידת האדיקות של ההורים וטיב הסיוע, 2009⁴⁵

* - טעות דגימה יחסית של 25% עד 40%.
 ** - נתונים לא ידועים או שאינם ניתנים לפרסום, כולל טעות דגימה יחסית של יותר מ-40%.

לפי תרשים 8 יש הבדל קטן בשיעור המקבלים סיוע כלכלי בין חילונים למסורתיים ובין מסורתיים לדתיים.⁴⁷ בנתונים על סיוע מזדמן לא מוצגת מגמה ברורה. עם זאת יש לציין כי הנתונים המוצגים מושפעים מהמהימנות

⁴² למשל, שיעור הבוגרים הנותנים סיוע כלכלי להוריהם בקרב העולים הוא 28.1%, כפול משיעורם בקרב ילידי הארץ – 13.89%. פרטים נוספים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, [הסקר החברתי 2009](#), לוח 36.

⁴³ Howard Litwin, "Social Networks and Self-Rated Health: A Cross-Cultural Examination Among Older Israelis", *Journal of Aging and Health* 18(3), June 2006, p. 342.

⁴⁴ אליעזר שוורץ, [מצבם הכלכלי של עולים חדשים, בפרט אלו שעלו לאחר גיל 45](#), מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 22 בנובמבר 2009, עמ' 4.

⁴⁵ האחוזים המוצגים הם מתוך אוכלוסיית ההורים מגיל 65 ואילך שיש להם ילדים בארץ והילדים אינם גרים אתם.

⁴⁶ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נתונים ממחולל הלוחות של הסקר החברתי, <http://surveys.cbs.gov.il/Survey>, תאריך כניסה: 2 בפברואר 2015.

⁴⁷ מגמה דומה לזו שבאוכלוסייה היהודית נמצאה גם בקרב בני דתות אחרות: שיעור קבלת הסיוע בקרב הורים דתיים גבוה מהנתון המקביל בקרב הורים שאינם דתיים. מעבר לכך, שיעור הסיוע בקרב בני דתות אחרות גבוה יותר, כפי שאפשר לראות בהבדל בין יהודים ובין לא יהודים בתרשים 5.

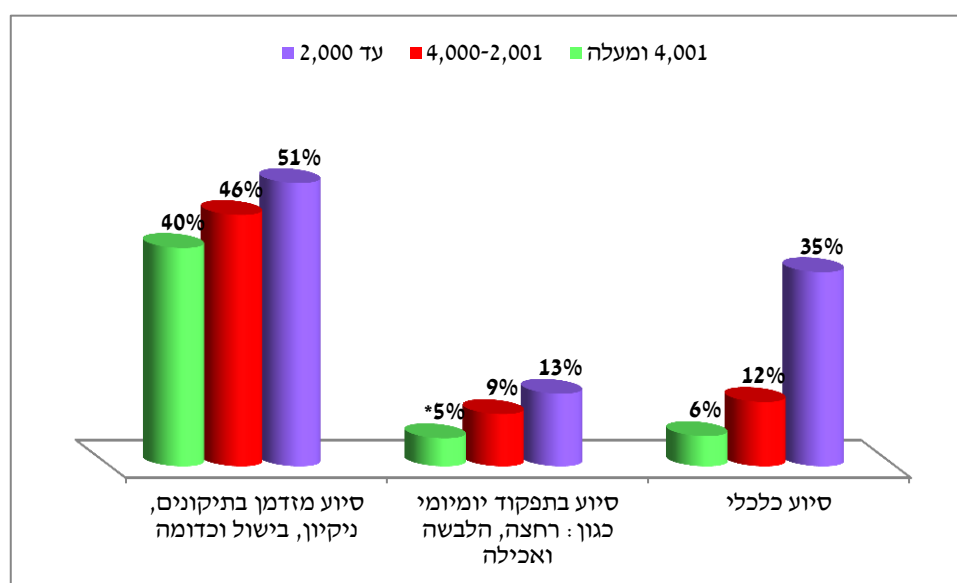

הנמוכה של האומדנים בכל הקשור לאוכלוסייה החרדית, בפרט כשמדובר בסיוע כלכלי ובסיוע יומיומי. מהימנות נמוכה זו, הנובעת מטעות דגימה יחסית של יותר מ-40%, מגבילה את האפשרות לסקור את קבוצת האוכלוסייה הזאת. טעות דגימה גדולה נמצאה גם בדגימת מסורתיים וגם בדגימת חרדים בבדיקת הסיוע בתפקוד יומיומי, ואומנם אפשר לראות הבדל בין האוכלוסייה שאינה דתית לזו המוגדרת דתית, אך המידע החסר מקשה להסיק מסקנות בכל הקשור לפילוח הסיוע לפי מידת האדיקות, בפרט כשמדובר בסיוע בתפקוד יומיומי.

2.7. שיעורי התמיכה לפי הכנסה

להלן נתונים על שיעור ההורים המקבלים סיוע מילדיהם, בפילוח לפי הכנסה ממוצעת לנפש במשק הבית (ברוטו לחודש).

תרשים 9: שיעור ההורים⁴⁸ המקבלים סיוע מילדיהם, בפילוח לפי הכנסה ממוצעת לנפש במשק הבית של ההורים (ברוטו), בחלוקה לפי טיב הסיוע, 2009⁴⁹

* - טעות דגימה יחסית של 25% עד 40%.

לפי תרשים 9, ככל שהכנסת ההורים קטנה, גדל שיעור המסתייעים בבני המשפחה. אפשר לראות זאת באופן בולט בשיעור המקבלים סיוע כלכלי. ייתכן שעובדה זו קשורה לכך שבעיות הבריאות שקשישים מתמודדים עמן עלולות לפגוע בתפקוד העצמאי שלהם, עד לנקודה שבה הם אינם מסוגלים לפרנס את עצמם ואולי אף מגיעים למצב סיעודי, הדורש הוצאות גדולות יותר על בריאות. עקב כך עשויים לעלות במקביל הצורך בסיוע כלכלי והצורך בסיוע יומיומי. הסבר אפשרי נוסף הוא שככל שהכנסתו של קשיש גבוהה יותר, הוא יכול להשתמש יותר בעזרה מקצועית בתשלום ולהזדקק פחות לעזרת בני משפחתו.

⁴⁸ האחוזים המוצגים הם מתוך אוכלוסיית ההורים מגיל 65 ואילך שיש להם ילדים בארץ והילדים אינם גרים אתם.

⁴⁹ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נתונים ממחולל הלוחות של הסקר החברתי, <http://surveys.cbs.gov.il/Survey>, תאריך כניסה: 15 בינואר 2015.

בקרב התומכים בהוריהם המגמה דומה, ואפשר לראות מגמת ירידה אטית בשיעורי הסיוע היומיומי והכלכלי ככל שההכנסה לנפש עולה. עם זאת, ההבדלים בשיעור הסיוע בין רמות ההכנסה השונות קלים, ונעים בין 1% ל-2%.⁵⁰

2.8. סיכום ניתוח הנתונים

- **תמיכה כלכלית אינה מנותקת מסוגי התמיכה האחרים.** במרבית המקרים שינוי בשיעור התמיכה הכלכלית מתרחש בד בבד עם שינוי בסוגי התמיכה האחרים (אם כי בשיעורים שונים לכל סוג תמיכה). ככלל, שיעור התמיכה הגבוה ביותר הוא בסיוע מזדמן, אחריו בסיוע כלכלי, והשיעור הנמוך ביותר הוא בסיוע בתפקוד יומיומי.
- **ככל שההורה מתבגר גדלה הסבירות שיזדקק לסיוע.** השינוי המשמעותי הוא מגיל 65 ומעלה; בקבוצת גיל זו עולה שיעור המקבלים סיוע מכל הסוגים: סיוע כלכלי, סיוע בתפקוד יומיומי וסיוע מזדמן (בתיקונים, ניקיון, סידורים וכדומה). יותר סיוע ניתן להורים מבניהם מאשר מבנותיהם. התבגרות הילדים הבוגרים כמעט אינה משנה את שיעור המסייעים להוריהם כלכלית. ההבדל המשמעותי בין קבוצות הגיל של התומכים בהוריהם הוא עלייה בשיעור המסייעים בתפקוד יומיומי עם העלייה בגיל.
- **שיעור הסיוע להורים (בפרט סיוע כלכלי) באוכלוסייה הערבית גבוה משיעורו באוכלוסייה היהודית:** סיוע כלכלי ניתן ל-53% מכלל ההורים הערבים, עד פי-שלושה יותר מהנתון המקביל באוכלוסייה הכללית. **שיעור גבוה של סיוע ניתן גם בקרב העולים משנת 1990 ואילך בהשוואה ליהודים ילידי הארץ.** הדבר בולט במיוחד בסיוע הכלכלי, הניתן ל-26% מכלל ההורים בקרב העולים, כמעט כפול משיעורו בקרב ילידי הארץ.
- **ככל שהכנסת ההורים גדלה, קטן שיעור המקבלים סיוע מבני המשפחה.** מדובר לא רק בסיוע כלכלי, אלא גם בסיוע מהסוגים האחרים שנמנו.

⁵⁰ פרטים נוספים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הסקר החברתי 2009, לוח 36.

3. כלי מדיניות הסיוע לתומכים לא פורמליים בהוריהם

3.1. סיוע ממשלתי לתומכים בהוריהם בישראל

מהנתונים שהוצגו לעיל עולה כי תמיכה בהורים היא תופעה שרירה וקיימת בישראל, במיוחד כשמדובר בהורים קשישים. לדברי חוקרים ואנשי מקצוע חשיבות התמיכה הלא-פורמלית תגדל בשנים הבאות, בשל הזדקנות האוכלוסייה מצד אחד⁵¹ וירידת התשלומים הניתנים לחלק מהקשישים מצד שני,⁵² ומשום שיש חשש כי בעתיד יגדל העומס על המוסד לביטוח לאומי.⁵³ מתוך כך עולה השאלה מהו הסיוע שניתן כיום על-ידי המדינה לתומכים לא פורמליים בהוריהם.

בישראל המנגנונים שמסייעים כיום לתומכים בהוריהם מטפלים בפנים שונים של התמיכה, ובהם:

- **מסירת מידע.**⁵⁴ מוקדים טלפוניים של המשרד לאזרחים ותיקים ומשרד הרווחה מסייעים בתחום זה הן לקשישים והן לבני משפחתם ולאחרים המטפלים בהם. בהקשר זה יצוין שירות הייעוץ והמידע של "רעות-אש"ל", הממלא תפקיד דומה.⁵⁵
- **קבוצות למתן סיוע נפשי לתומכים בהוריהם, בהובלת עובד סוציאלי.**⁵⁶ קבוצות אלה הן יוזמה מקומית של מחלקות לשירותים חברתיים בכמה ערים בארץ.⁵⁷
- **סיוע כלכלי בערוצים שונים.** תומכים לא פורמליים בהוריהם מקבלים זכויות מסוימות שיש להן השלכה כלכלית, ובהן:
 - זכאות להיעדרות בשל מחלת הורה (או בן-זוג) על חשבון ימי מחלה (עד שישה ימים בשנה, ורק כאשר ההורה או בן-הזוג חולה ותלוי לחלוטין בעזרת הזולת בביצוע פעולות יום-יום);⁵⁸
 - זכאות לפיצויי פיטורין מהמעביד בגין התפטרות בשל מצב בריאותי לקוי של הורה (או בן-זוג);⁵⁹
 - זכאות לקבלת השלמת הכנסה ללא צורך במבחן תעסוקה למי שמטפל בבן משפחה חולה;⁶⁰

⁵¹ לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בסוף שנת 2035 תהיה האוכלוסייה של בני 65 ומעלה בישראל כ-1.7 מיליון נפש, כ-14.6% מכלל האוכלוסייה (לעומת 10% בסוף שנת 2010); שם, הודעה לעיתונות – תחזית אוכלוסיית ישראל עד שנת 2035, יוני 2013.

⁵² בשל המעבר מפנסיה תקציבית לפנסיה צוברת והפסקת התשלומים מגרמניה, שמסייעים כיום לחלק מהגמלאים לכלכל את עצמם. ר"ח צור גינת, מנהל תחום בכיר (קופות גמל), רשות המסים, שיחת טלפון, 19 בינואר 2015.

⁵³ המוסד לביטוח לאומי, דין-וחשבון אקטוארי מלא ליום 31/12/2010, יולי 2013, עמ' 11.

⁵⁴ אודיה פז, יועצת מנכ"ל המשרד לאזרחים ותיקים, מכתב, 21 בינואר 2015.

⁵⁵ מכון ברוקדייל, בחינת סוגיות בטיפול של בני משפחה בזקנים: מאפייני הטיפול, עומס ותוכניות לסיוע ולתמיכה, ינואר 2011, עמ' 40.

⁵⁶ ענת שגב, מרכזת הקשר כנסת-ממשלה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, דואר אלקטרוני, 24 בדצמבר 2014.

⁵⁷ שם.

⁵⁸ חוק דמי מחלה (היעדרות בשל מחלת הורה), התשנ"ג-1993, חוק דמי מחלה (היעדרות בשל מחלת בן זוג), התשנ"ח-1998.

⁵⁹ ס. 6 לחוק פיצויי פיטורים, התשכ"ג-1963.

⁶⁰ ס. 2(א)(7) לחוק הבטחת הכנסה, התשמ"א-1980. התומך עדיין צריך לעבור מבחן הכנסות.

○ נקודות זיכוי במס בשל השתתפות במימון בסידור מוסדי של אב/אם;⁶¹

○ זכאות לשחרור תשלום מקופת גמל לצורך כיסוי הוצאות רפואיות של קרובי משפחה, ובהם ההורים, במהלך שנת המס.⁶²

האם שירותים אלה תואמים את צורכי התומכים? אף שהמחקר מצביע על עומס טיפולי ולחץ רב בקרב בני המשפחה (בתלות במצבו הבריאותי והנפשי של הקשיש והסיוע הנדרש), עיקר הסיוע המוצע כיום לתומכים מטעם המדינה מתמקד לא בתומכים עצמם ובצורכיהם, אלא בהוריהם ובעזרה שהם מגישים להם.⁶³ מרשות המסים ומהמוסד לביטוח לאומי נמסר כי, מספר הבקשות לשימוש בזכויות אלה מועט, והפיקוח המושת עליהן קפדני, מתוך כוונה למנוע ככל האפשר ניצול שלהן שלא לטובת הנתמכים.⁶⁴ חוקרים בתחום המשפט והזיקנה טוענים כי בישראל החוקים למען התומכים הלא-פורמליים בהוריהם הם מעטים בהשוואה למדינות אחרות, רובם מתרכזים בתחום התעסוקה,⁶⁵ וגם בתחום זה אין בהטבות מענה ריאלי על הצרכים, בהתחשב בחסרונות הבאים:⁶⁶

- **הגדרת הנתמך בחוק:** הגדרת "הורה" ו"בן משפחה" בחוקים שעניינם פיצויי פיטורין וימי מחלה צרות מדי ויש להרחיבן כדי שבני משפחה רבים יותר יוכלו לסייע בטיפול, ובכללם נכדים ואחיינים. למשל בחוק פיצויי פיטורין לא נכללים הורי בן/בת הזוג שאינם גרים עם העובד ועיקר כלכלתם אינו עליו.

- **הגדרת הנתמך בחוק:** בחוק דמי מחלה (היעדרות בשל מחלת הורה) הורה חולה מוגדר "הורה שחלה והפך להיות תלוי לחלוטין בעזרת הזולת לביצוע פעולות יום-יום". מגבלה זו מצמצמת את קבוצת הזקנים המוגבלים שילדיהם יכולים להיעזר בחוק זה למי שאינם מסוגלים לבצע עצמאית חמש משש הפעולות הבאות: לאכול, לעשות צרכים, להתרחץ, לבשל, להתלבש ולהתהלך בתוך ביתם בעצמם (עם הליכון). עובדים המטפלים בהוריהם הזקנים הסובלים ממוגבלות יומיומית שאינה מגיעה לרף שמגבלה זו מציבה (למשל מי שמסוגל להתהלך בתוך ביתו בכוחות עצמו ולעשות צרכים אך לא לאכול, להתרחץ, להתלבש או לבשל) אינם זכאים להטבות שבחוק.⁶⁷

⁶¹ ס. 44 לפקודת מס הכנסה (נוסח חדש), התשכ"א-1961.

⁶² ס. 34(ב)(3) לתקנות מס הכנסה (כללים לאישור ולניהול קופות גמל), התשכ"ד-1964.

⁶³ מכון ברוקדייל, בחינת סוגיות בטיפולם של בני משפחה בזקנים: מאפייני הטיפול, עומס ותוכניות לסיוע ולתמיכה, ינואר 2011, עמ' 40-61.

⁶⁴ ר"ח צור גינת, מנהל תחום בכיר (קופות גמל), רשות המסים, שיחת טלפון, 19 בינואר 2015; מרים שמלצר, מינהל המחקר והתכנון במוסד לביטוח לאומי, שיחת טלפון, 8 בדצמבר 2014. יש לציין כי לא נמסרו נתונים על שווי הטבת המס הכוללת ועל שיעור מקבלי ההטבה בכלל האוכלוסייה, וייתכן והדבר ראוי לבדיקה נפרדת ומעמיקה יותר.

⁶⁵ מכון ברוקדייל, בחינת סוגיות בטיפולם של בני משפחה בזקנים: מאפייני הטיפול, עומס ותוכניות לסיוע ולתמיכה, ינואר 2011, עמ' 104.

⁶⁶ ישראל דורון וגליה לינצ'ץ, "הזדקנות ועבודה בישראל: החוק ועובדים המטפלים בבני משפחה זקנים", עבודה, חברה ומשפט 9, 2002: עמ' 209-211.

⁶⁷ יצוין כי המשרד לאזרחים ותיקים פנה בנובמבר 2014 למשרד הכלכלה בבקשה שירחיב את המושג "הורה חולה" כך שיכלול מקרים נוספים פרט לתלות מוחלטת בזולת, וירחיב את הזיקה האפשרית בין מטפל למטופל כך שבני משפחה נוספים, כגון נכדים או אחיינים, יוכלו לסייע. בזמן כתיבת מסמך זה טרם התקבלה תשובת משרד הכלכלה בנושא זה. אודיה פז, יועצת מנכ"ל המשרד לאזרחים ותיקים, מכתב, 21 בינואר 2015.

- **אי-התאמה לצרכים מעשיים:** בתוכן הזכאות מתוקף החוק ובהיקפה אין פתרון לאובדן הכלכלי המשמעותי שנגרם לעובדים אשר נאלצים להתפטר או להיעדר מעבודתם לצורך טיפול ממושך בהוריהם. נוסף על כך, אין בחוק תוספת זכויות אלא אפשרות לנצל זכויות קיימות במקרים רבים יותר. למשל, האפשרות לקחת ימי מחלה לצורך טיפול בהורים אינה מוסיפה ימי מחלה למניין ימי המחלה הזמינים לעובד, והמגבלה של שישה ימי מחלה אינה מכסה את משך הזמן הנדרש בדרך כלל לטיפול בהורים קשישים.

פתרונות אפשריים שהוצעו במחקר בתחום התמיכה התעסוקתית הם גמישות בשעות העבודה, בהיקף המשרה וביכולת לעבוד מהבית; אפשרות של חופשה ממושכת לצורך טיפול ממושך בבני משפחה; הקמת מרכזי יום לקשישים על-ידי מעסיקים פרטיים במסגרת מקום העבודה.⁶⁸ במחקר שנסקרו בו פתרונות שמעסיקים שונים בישראל יישמו נמצאו חוסר מדיניות אחידה ופתרונות רבים ושונים: היו מעסיקים שהציגו גמישות רבה בשעות העבודה, תמיכה כספית ומתן חופשות, היו מעסיקים שלא הסכימו לחרוג מהזכויות הקבועות בחוק, ואחרים אף פיטרו עובדים על רקע הצרכים שנבעו מהטיפול בהוריהם.⁶⁹

3.2. דוגמאות לכלי מדיניות סיוע לתומכים לא פורמליים בחו"ל

כאמור, תמיכה בהורים קשישים אינה תופעה ייחודית לישראל. שירותי סיוע למי שתומכים בהוריהם מטעם המדינה יש במדינות רבות בעולם. בסקירת השירותים הללו חלוקה אפשרית שלהם היא בין סיוע תעסוקתי (המקל על עובדים), סיוע כספי וכלכלי וסיוע שאינו כלכלי, כגון הכשרת התומכים ודאגה לשלומם. להלן דוגמאות של אופני סיוע בכמה ממדינות ה-OECD.⁷⁰

• פתרונות תעסוקתיים:

- **יציאה לחופשה בשכר או ללא תשלום:** יש מדינות שמאפשרות פרקי זמן שונים של חופשה לצורך טיפול בבני משפחה (תנאים נוחים יותר לצורך טיפול בילדים מאשר בבני משפחה אחרים), בשכר משתנה – מלא, חלקי או ללא שכר כלל. לדוגמה, בלגיה מאפשרת לעובדים את החופשה הארוכה ביותר בתשלום, עד 12 חודשים, שהמעביד רשאי לסרב לתת לעובד רק מטעמים קיצוניים, ואז העובד יכול להמיר את החופשה בשכר לעבודה במשרה חלקית עד חמש שנים). יפן מאפשרת חופשה עד 93 ימי עבודה בתשלום עד 40% מהשכר דרך שירות ביטוח תעסוקתי. אוסטרליה מאפשרת חופשה ללא תשלום עד שישה חודשים לצורך טיפול בחולים סופניים.

⁶⁸ מירי יעביץ וישראל דורון, "משמעות התמיכה בעובדים המטפלים בהורים זקנים בעיני מעבידיהם", גרונטולוגיה לז(4), תשע"א-2010, עמ' 86.

⁶⁹ שם, עמ' 90-91.

⁷⁰ Francesca Colombo et al., **Help Wanted? Providing and Paying for Long-Term Care**, OECD, 2011, pp. 122-136.

○ **שעות עבודה גמישות:** בכמה מדינות יש חוקים המאפשרים לעובד הגמשה בשעות העבודה או קיצור יום העבודה בהגנה מפטורים. השימוש בפתרון זה נפוץ יותר לשם טיפול בילדים. במחקר באנגליה ובאוסטרליה נמצא שגמישות בשעות הקטינה את הסבירות של אובדן שעות עבודה בקרב עובדים התומכים בבני משפחתם.⁷¹ לדוגמה, בהולנד קבועה בחוק אפשרות של גמישות מינימלית בשעות העבודה לצורך טיפול בבני משפחה, והסכמים קיבוציים במקומות העבודה מרחיבים הגדרה זו; בארה"ב עובדים עם ותק מעל 12 חודשים בעסק עם יותר מ-50 עובדים רשאים לקצר את יום עבודתם למשך 12 שבועות לצורך טיפול בן משפחה במצב רפואי קשה, והמעסיק חייב להשיב אותם למשרה מלאה לאחר מכן.

• הטבות כספיות:

○ **תשלומים ישירות לתומכים:** תשלומים הניתנים לצורך פיצוי התומכים על הוצאות הטיפול בבני משפחתם. סוגי התשלום והדרישות לצורך קבלתו מגוונים. בחלק מהתוכניות התשלום נגזר באופן בלעדי מההוצאות לצורך טיפול, משקלל ובתוכניות אחרות משוקללים נוסף על כך הכנסת משק הבית או מספר השעות המוקדשות לתמיכה. קבלת החלטה בנוגע יישום תכנית תשלומים ישירים כאלו מעלה קשיים שכן היא דורשת בדיקה מדוקדקת ואף חדירה לפרטיות המשפחה כדי למנוע ניצול לרעה או דיווח שקר לרשויות. לדוגמה, בנורבגיה נחשב התשלום כשכר לתומך ב"משרה מלאה", והתומך נחשב כעובד. שכר כזה הוא גבוה מהפיצוי שניתן במסגרת זיכוי מס, אך נחשב שכר עבודה נמוך יחסית, כדי לא לעודד אבטלה.

○ **תשלומים למקבלי התמיכה:** תשלומים כאלו ניתנים ברבות ממדינות ה-OECD, ומאפשרים לנתמכים לשלם לתומכים בהם מקרב משפחתם או לשכור שירותים מקצועיים. לדוגמה, בצרפת אפשר להשתמש בכסף כדי לשלם על תמיכה מבן משפחה שאינו בן/בת הזוג. היתרון הבולט של תשלומים אלה על תשלומים לתומכים הוא שנחסך ממקבלי ההחלטות הצורך להציב תנאים להגדרת תומך מספק לצורך מתן ההטבה ולשפוט כל מקרה לגופו. החיסרון הוא שהכסף יכול לשמש לצרכים אחרים ולא לסייע לתומכים, או ליצור תלות ויחסים כלכליים של עובד-מעביד בין התומכים לבני משפחתם הנתמכים.

○ **הנחות / הקלות במס:** כמו בישראל, גם במדינות אחרות יש אפשרות לקבל הקלה במס הכנסה בשל הוצאות לתמיכה בבני משפחה. לדוגמה, בארה"ב יש נקודות זיכוי הניתנות לעובד שגר עם קרוב משפחה קשיש ומספק לפחות 50% מהתמיכה הנדרשת לו. הקריטריונים הנלווים לזיכוי מס כזה ממוקדים בסיוע למשפחות מעוטות יכולת, ולפיכך חלק מהתומכים אינם זכאים לו.⁷²

⁷¹ Eliza K Pavalko and Kathryn A. Henderson, "Combining Care Work and Paid Work: Do Workplace Policies Make a Difference?", *Research on Aging* 28(3), May 2006, pp. 359–374, 370.

⁷² Colombo et al., Op. Cit., p. 132.

○ **הבטחת זכאות לקצבת זיקנה:** תמיכה בבן משפחה מבוגר עשויה להבטיח זכאות לביטוח קצבת זיקנה בעתיד מעצם תפקיד בן המשפחה כתומך, או לקצר את משך הזמן שעליו להפריש כספים לביטוח לאומי לצורך קבלת הקצבה.⁷³ לדוגמה, בנורביגיה תומך המטפל ללא תשלום בהורה קשיש או בילדים קטנים מקבל מידי שנה 4.5 "נקודות פנסיה", השוות ערך לכ-71% מהשכר הממוצע על משרה מלאה בזמן הפרישה.⁷⁴

• חוקים ותוכניות נוספים:

○ **שירותי הפוגה מטיפול:** שירות טיפול חלופי המאפשר לתומך לא פורמלי הפוגה זמנית מהטיפול. שירות כזה יכול להיות מועדונים מחוץ לבית, מטפל חלופי בבית הקשיש או טיפול במוסד. משך ההפוגה והתדירות שבה היא ניתנת משתנים בין מדינות. לדוגמה, בפינלנד מי שתומך בבן משפחה ברציפות זכאי לשלושה ימי הפוגה לפחות בחודש באמצעות שירותים מחוץ לבית התומך (תשלום עבור מטפל בבית הוא על התומך). בקנדה משפחות המממנות שירותי הפוגה, כולל תומך בבית, מקבלות נקודות זיכוי מס.⁷⁵

○ **תמיכה נפשית והדרכה:** שירותים שתכליתם הדרכת התומך בכל הקשור לאופן הטיפול בבן המשפחה והקלת הלחץ שהוא נתון בו. בדרך כלל שירותים כאלו נסמכים בעיקר על מתנדבים, על הקהילה ועל עמותות. תמיכה נפשית ניתנת בדרך כלל באמצעות קבוצות תמיכה. לדוגמה, בשבדיה הרשויות מקיימות קשר בין תומכים לא פורמליים לעובדים סוציאליים ורופאים לצורך חינוך התומכים מחד גיסא והסגל המקצועי מאידך גיסא; באירלנד מיושמת תוכנית הכשרה לתומכים שיש בה 13 קורסים; בצרפת יש מרכזי מידע מקומיים בנושאי הזדקנות והצרכים הנלווים לה, כולל היועצות ברופאים מקצועיים; באוסטריה יש סיוע מינהלי מיוחד המלווה את משפחת הקשיש לצורך מיצוי זכויותיה.

○ **ארגון תומכים:** קבוצות לא ממשלתיות מאורגנות הפועלות לקידום האינטרסים של התומכים במישור החברתי והפוליטי, כולל הסברה, מסירת מידע וייעוץ למשפחות וקידום חוקים והסדרי עבודה המתחשבים בתומכים בבני משפחתם. ארגונים אלה יכולים להיות כלליים או מכוונים לנושא מסוים (למשל דמנציה, זיקנה ואלצהיימר). ארגונים כאלו יש למשל באנגליה (*The Princess Royal Trust for Carers*) ובאוסטרליה (*Carers Australia*).

⁷³ מכון ברוקדייל, בחינת סוגיות בטיפולם של בני משפחה בזקנים: מאפייני הטיפול, עומס ותוכניות לסיוע ולתמיכה, ינואר 2011, עמ' 65, 104.

⁷⁴ אם התומך מקבל הפרשה לפנסיה ממקור נוסף, המדינה תשלים את ההפרשה הזו עד ל-4.5 הנקודות. OECD, Pensions at a Glance 2013, OECD 2013, pp.308-309.

⁷⁵ Eliza K Pavalko and Kathryn A. Henderson, "Combining Care Work and Paid Work: Do Workplace Policies Make a Difference?", *Research on Aging* 28(3), May 2006, p. 370.

4. מקורות

חקיקה

- חוק דמי מחלה (היעדרות בשל מחלת בן-זוג), התשנ"ג-1993.
- חוק דמי מחלה (היעדרות בשל מחלת הורה), התשנ"ח-1998.
- חוק הבטחת הכנסה, התשמ"א-1980.
- חוק פיצויי פיטורים, התשכ"ג-1963.
- פקודת מס הכנסה (נוסח חדש), התשכ"א-1961.
- תקנות מס הכנסה (כללים לאישור ולניהול קופות גמל), התשכ"ד-1964.

פרסומים ממשלתיים

- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אפיון יחידות גיאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה בשנת 2008, יוני 2013.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הודעה לעיתונות – תחזית אוכלוסיית ישראל עד שנת 2035, יוני 2013.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הסקר החברתי 2009, אפריל 2011.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ישראל במספרים 2012, דצמבר 2012.
- המוסד לביטוח לאומי, דין-וחשבון אקטוארי מלא ליום 31/12/2010, יולי 2013.
- המוסד לביטוח לאומי, ממדי העוני והפער החברתיים 2013 – דוח שנתי, נובמבר 2014.

מסמכי הכנסת

- ענת לוי, מאפיינים עיקריים של שירותי חיסכון פנסיוני בעקבות יישום צו ההרחבה לפנסיה חובה, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 11 בנובמבר 2014.
- אליעזר שוורץ, מצבם הכלכלי של עולים חדשים, בפרט אלו שעלו לאחר גיל 45, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 22 בנובמבר 2009.

- אזארי-ויזל שגית ושטייר חיה, "תקציבי הרווחה לאוכלוסייה המבוגרת בישראל", **דוח מצב המדינה: חברה כלכלה ומדיניות 2014**, מרכז טאוב, דצמבר 2014, עמ' 377–404.
- ברג-ורמן איילת, לרון מיכל, ספלטור טל, רוניצקי שירלי וברודסקי ג'ני, "גורמים המשפיעים על השתתפותם של בני משפחה מטפלים בקבוצות תמיכה", **ביטחון סוציאלי 95**, נובמבר 2014, עמ' 77–97.
- דורון ישראל ולינצ'יץ גליה, "הזדקנות ועבודה בישראל: החוק ועובדים המטפלים בבני משפחה זקנים", **עבודה, חברה ומשפט 9**, התשס"ב-2002, עמ' 197–227.
- יעביץ מירי ודורון ישראל, "משמעות התמיכה בעובדים המטפלים בהורים זקנים בעיני מעבידיהם", **גרונטולוגיה 40**(4), תשע"א-2010, עמ' 81–99.
- "מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל", **בחינת סוגיות בטיפולם של בני משפחה בזקנים: מאפייני הטיפול, עומס ותוכניות לסיוע ולתמיכה**, ינואר 2011.
- "מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל", המרכז לחקר הזיקנה, **קשישים בישראל - שנתון סטטיסטי 2013**, אוגוסט 2014.
- Bergman Yoav S., Bodner Ehud and Cohen-Fridel Sara, "Cross-Cultural Ageism: Ageism and Attitudes toward Aging among Jews and Arabs in Israel", **International Psychogeriatrics** 25(1) 2013, pp. 6–15.
- Colombo Francesca, Llana-Nozal Ana, Mercier Jérôme and Tjadens Frits, **Help Wanted? Providing and Paying for Long-Term Care**, OECD, 2011.
- Laditka James N. and Laditka Sarah B., "Adult Children Helping Older Parents: Variations in Likelihood and Hours by Gender, Race, and Family Role", **Research on Aging** 23(4) July 2001, pp. 429–456.
- Litwin Howard, "Social Networks and Self-Rated Health: A Cross-Cultural Examination Among Older Israelis", **Journal of Aging and Health** 18(3), June 2006, pp. 335–358.
- Lowenstein Ariela and Daatland Svein Olav, "Filial Norms and Family Support in a Comparative Cross-National Context: Evidence from the OASIS Study", **Aging & Society** 26(2) 2006, pp. 203–223.

- OECD, [Pensions at a Glance 2013](#), OECD, 2013.
- Pavalko Eliza K. and Henderson, Kathryn A., "Combining Care Work and Paid Work: Do Workplace Policies Make a Difference?", **Research on Aging** 28(3), May 2006, pp. 359–374.

שיחות טלפון ומכתבים

- גינת צור, רו"ח, מנהל תחום בכיר (קופות גמל), רשות המסים, שיחת טלפון, 19 בינואר 2015.
- פז אודיה, יועצת מנכ"ל המשרד לאזרחים ותיקים, מכתב, 21 בינואר 2015.
- שגב ענת, מרכזת הקשר כנסת-ממשלה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, דואר אלקטרוני, 24 בדצמבר 2014.
- שגב ענת, מרכזת הקשר כנסת-ממשלה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, דואר אלקטרוני, 29 בדצמבר 2014.
- שמלצר מרים, מינהל המחקר והתכנון במוסד לביטוח לאומי, שיחת טלפון, 8 בדצמבר 2014.

אתרי אינטרנט

- המוסד לביטוח לאומי, הגעת לגיל המזכה בקצבת זיקנה - הגיל השני: גיל הזכאות לקצבת זיקנה, http://www.btl.gov.il/benefits/old_age/Conditions_of_eligibility/gilMezake/Pages/gilZakaut.aspx, תאריך כניסה: 7 בדצמבר 2014.

